

FOLYÓIRATSZEMLE

HELYNÉVTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK 5. (2010)

Szerkesztette: HOFFMANN ISTVÁN – TÓTH VALÉRIA

A Magyar Névarchívum Kiadványai 17.

Debrecen. 271 lap

A debreceni helynévtörténeti műhely szerkesztésében és kiadásában megjelent folyóirat újabb száma gazdag tematikájában jól példázza, „mire jó a névtudomány” (Fodor Istvántól kölcsönvett fordulattal). A kötet 20 tanulmányt közöl, melyből 19 lazán összefüggő rendszerben kapcsolódik egymáshoz a helynévtörténeti vizsgálatok széles skáláján, a 20. azonban „kakukktójás”. Ebben TÓTH LÁSZLÓ Szilágyi István „Hollóidó” című regényének helyneveit, illetve az író névadási gyakorlatát és a névhasználatot vizsgálja (263–9). Az ilyen elemzés hozadéka inkább stilisztikai, irodalomkritikai vonatkozású. Éppen ezért jó lett volna, ha a szerző felhasználja KOVALOVSKY MIKLÓSNak az írói névadásról szóló tanulmányait. Az írói lelemény alkotta helynevekhez fűződő, névtörténetinek szánt (?) magyarázatainak „hitelessége” ugyan bizonytalan, azt azonban megtudjuk belőle, hogy a tárgyalt nevek szerkezetileg hasonlítanak a Kárpát-medence hely-, illetve településnévkincséhez, ezért az író történetének helyhez kötéséhez, a hitelesség látogatának keltéséhez hozzájárulnak.

A kötetet három olyan tanulmány vezeti be, amelyek általános nyelvtörténeti tudásunkat bővítik. HEGEDŰS ATTILA tanulmánya a legrégebbi helynévi források segítségével nyelvjárástörténeti jelentőségű megállapításokat tesz a főként szóeleji *-jo/-ju ~ -i* váltakozásról, illetve morfofonetikai változásról (7–15). Megállapítja, hogy a *juhar*, *juhász* inkább keleten, az *ihar*, *ihász* típusú fonémaszerkezet viszont nyugaton fordul elő. Hasonló eredményre jut a *Juhász ~ Ihász* családnevek névföldrajzi vizsgálatával VÖRÖS FERENC is (Névföldrajz és térinformatika. In: Uő szerk., A nyelvföldrajztól a névföldrajzig II. Szombathely, 2011. 13–44). A két szerző láthatóan nem tudott egymás kutatásáról. A problémáról teljes képet akkor kaphatunk, ha hasonló vizsgálat tárgya lesz a fonémakapcsolat szóvégi helyzetben való vizsgálata, ahogyan HEGEDŰS ATTILA is utal rá; bár a közszavakra kevesebb nyelvtörténeti adatot találhatunk (*gyapjú*, *varjú*, *hosszú* stb).

TÓTH VALÉRIA nagyon körültekintő adatgyűjtésre támaszkodó tanulmányában a régi magyar helynévadás (elsődlegesen helységnévadás) egy morfológiai kérdésével foglalkozik, nevezetesen az *-é* birtokjel helynévképző szerepével, illetve az abban feltételezhető jelentésváltozással (17–32).

SZENTGYÖRGYI RUDOLF azt mutatja be, hogyan építették be korai okleveleink szerzői a magyar helynévnek tekinthető szórványokat a latin nyelvű szövegbe (33–45). Felhívja a figyelmet arra, hogy az idegen nyelvű (latin) szövegrészeknek milyen fontos szerepe lehet a magyar elemek értelmezésében, a hely fekvésének pontosításában. Hozzátehetjük

azt is, hogy a magyar szórványokat beépítő szövegek gyakorlata bizonyára fontos szerepet játszott nyelvünk „európaivá” válásában. Ennek további vizsgálata még értékes újdonságokat hozhat nyelvtörténetünk megismerésében.

E témához kapcsolható a következő három tanulmány is. HOLLER LÁSZLÓ két, a Tihanyi alapítólevélben említett birtok lokalizálását kísérli meg (47–82), KOVÁCS ÉVA a Tihanyi összeírás alapján tárgyalja Gamás birtok leírását (83–93), SZÓKE MELINDA pedig a garamszentbenedeki alapítólevél vizsgálatából arra a következtetésre jut, hogy a nyelvtörténeti kutatások forráskörébe érdemes bekapcsolni a másolt vagy hamisított okleveleket is, ugyanis ezekbe éppen kívánt szerepük miatt csak létező helynevek kerültek be (95–103). Tanulmánya tudomány-módszertani szempontból is figyelemre méltó.

Ugyancsak módszertani kérdést tárgyal SLÍZ MARIANN, amikor az Anjou-kori oklevelek helyneveiben megtalálható személynévi adatok felhasználásában int óvatosságra (105–11). Úgy gondolja, hogy a helynevekben található személynév első eleme nem feltétlenül tekinthető még családnévnek. Véleménye megfontolandó.

RÁCZ ANITA tanulmánya (Törökségi népek elnevezései régi magyar tulajdonnevekben) három népcsoport: a bolgárok, a kunok és a jászok elnevezéseit veszi számba (113–27). Vizsgálata etimológiai pontossággal készült, de a *palóc* szó keletkezéstörténetében érdemes volna számba venni a szláv *pol(e)* ’mező/mezei’ alapjelentésű szótövet is. Ebben megerősít bennünket, amit RÁCZ ANITA BALLAGI MÓRTÓL idéz: „a régi szláv, különösen orosz és lengyel krónikáirók *polowcze* néven hitták a magyar nemzetnek azon felekezését, kik szabad csoportokban a hadsereg előtt portyáztak” (121). Vajon a szlávok szemében nem lehettek „mezeiek” a nomadizáló népcsoportok, a sztyeppelakók? Másrészt az is megjegyzendő, hogy a *jász* népcsoportnak a „törökségi népek” csoportjába sorolása minimum magyarázatot igényel, minthogy a szerző maga is említi az iráni (alán) eredetet.

GYÖRFFY ERZSÉBET a folyóvíznevek történeti és területi állandóságát, illetve változását vizsgálja (129–37). Igaza van, amikor azt mondja, hogy a jövevény víznevek kutatása nagyobb figyelmet kapott a magyar névtudományban, mint a belső keletkezésűeké, ezért a nagy adattárak anyagában sikerrel vizsgálódhatunk a magyar víznévadás mikéntjéről. Eredményei újszerűek. A denotátumokat jelölő nevek változásának vizsgálatakor azonban nyelven kívüli tényezőként számolni kell azzal, hogy ezer év távlatában jelentősen változhat a táj; a klíma-mikroklíma, az erózió változása, hatása miatt vizek kiszáradhatnak, medret válhatnak. Ezek a változások indukálhatják különösen a földrajzi köznévi névrész cseréjét.

SEBESTYÉN ZSOLT tanulmánya településtörténeti ismereteinket gazdagítja a történelmi Bereg megye településneveinek vizsgálatával (139–49). Példát mutat arra, hogy névtani elemzéssel pontosítani lehet egyes területek népességének megtelepülési idejét. Bár a *-falva* utótagú helységnevekről szól munkája, annak megállapítása is fontos, hogy Beregből hiányoznak mind a pusztaszemélynévi, mind a törzsnévi helynevek, és a népnévi ritkák. Vagyis a magyar nyelvű népesség a honfoglalás első századaiban még nem telepedhetett meg itt; Anonymus szerint is szlávok voltak ezen a vidéken.

KISS MAGDALÉNA a *Küsmöd* víznév etimológiai vizsgálatával foglalkozik rövid tanulmányában (151–4). Megállapításai megfelelő módszertani eljárásokra támaszkodnak, több részismeretet tisztáznak, bár szerényen érzékelteti, hogy több megoldás is lehetséges, ami egyébként az etimológiák jelentős részére általában is igaz.

DITRÓI ESZTER figyelemre méltó módszertani kísérletet tesz a „névjárások” igazolási lehetőségére, amikor nyelvterületünk három távoli régiójából (Erdély, Alföld, Dunántúl)

3-3 településen gyűjtött helynevek (mikrotoponimák) összevető vizsgálatát végzi el (155–67). Bár a *névjárás* mint terminus használatának a lehetőségét, illetve annak felvételét tudományágunk vegyesen fogadta, így nem is élt vele igazán, egy-egy jelenség nyelvöldrajzi vizsgálata során az utóbbi 10-15 évben azért a szó fel-felmerült ilyen szerepben. A tanulmány ugyan a szerző szerint is módszertani próba, mégis meggyőzően tárja elénk, hogy egy-egy területi egység névrendszere a nyelvjárások területiségéhez hasonlóan a névadásban is működő analógia hatására mutat bizonyos, csak rá jellemző sajátosságokat. Morfológiai példái ezt hitelesen igazolják.

A kötet további három tanulmánya az alkalmazott névtan körébe sorolható: a tudományban gyakran alkalmazott módon a régészetet egészíti ki. PÁSZTOR ÉVA az elpusztult *Süldő* falu azonosításához, illetve lehetséges lokalizálásához felhasználható adatokat elemzi (169–87), KISS GÁBOR a Vas megyei adattár felhasználásával Szombathely régészeti lelőhelyeinek emlékeit keresi (189–99), PINKE ZSOLT pedig a Hortobágy–Sárrét térségének Árpád-kori természetföldrajzához felhasználható helyneveket, helynévrészeket vizsgálja (201–7).

BÁRTH M. JÁNOS SZABÓ T. ATTILA történeti helynévgyűjtésének adataiból nyolc igenévi névrésszel alkotott szó szerkezetcsoportot vizsgál meg, amelyek névutószerűn kapcsolódva körülírásnak tűnően töltik be a ma helynévnek nevezett nyelvi szerepet (209–21). A tanulmány eredményei mind névföldrajzi, mind helynévadás-történeti szempontból hasznosak.

VARGHA FRUZZINA SÁRA a dialektometriának nevezett módszert próbálja ki úgy, hogy egyetlen szó, a történeti helynevekben is gyakran előforduló *bodza* és alakváltozatai vizsgálatával nyelvjárási egységet igyekszik körülhatárolni (223–33). Eredményei módszertani szempontból értékelhetők. Magáról a nyelvjárások rendszeréről sokkal több adat bevonásával lehetne hitelesen az eddigi tudásunknál biztosabban mondani.

BÁBA BARBARA a romániai magyar nyelvjárásokban gyűjtött szótári és nyelvatlaszbeli adatok alapján vizsgálja a földrajzi köznévi fogalmak megnevezési rendszerének tagoltságát (235–44). Elemzése kiterjed mind történeti, mind regionális, mind kognitív tényezőkre.

BÖLCSKEI ANDREA az alkalmazott névtudomány viszonylag ritkábban kutatott területét választotta tanulmánya témájául, amikor KÁLMÁN BÉLA „A nevek világa” című könyvének magyar és angol nyelvű kiadását vizsgálta meg a például választott nevek fordítási, illetve átültetési technikáinak szempontjából (245–62). A vizsgált szakirodalomból kiemeli azt a fontos tanulságot, hogy a mindenkori fordítástechnikát nagyon sok nyelven kívüli tényező is befolyásolta, így a korszellem vagy az aktuális politika. Megállapításai további gondolkodásra késztetnek, hiszen a témában vannak megoldatlan nyelvtervezési feladataink, például a többnyelvűség névhasználati gyakorlata, a kisebbségi kétnyelvűség névhasználatára kapcsán. Ezek közül a tudományos és szépirodalmi fordítástechnika látszik a legkevésbé problematikusnak.

A kötet változatos tematikája hasznos tudást közvetítve példázza a névtudományban rejlő, még ki nem aknázott kutatási lehetőségek gazdagságát. A tudni vágyóknak sok ismeretet, a kutatóknak további munkájukhoz ötletet ad a változatos tematika.